
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Присвячується
85-річчю
Дніпропетровського
національного університету

ВІСНИК

ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

Заснований у 1993 р.

СОЦІОЛОГІЯ ФІЛОСОФІЯ

ПОЛІТОЛОГІЯ

Випуск 9

Дніпропетровськ
РВВ ДНУ
2003

ББК 87 + 60.5 + 66.0

УДК 001(091)+11+316+132

*Друкується за рішенням вченої ради
Дніпропетровського національного університету
згідно з планом видань на 2003 р.*

Розглядаються актуальні проблеми філософії, соціології і політології. Аналізуються історико-філософські, метафізичні, онтологічні, природничо-наукові, соціально-економічні і психоаналітичні аспекти філософського знання, сутності і місця соціології і політології в сучасному гуманітарному знанні, а також сучасні філософські, соціологічні і політологічні уявлення про проблеми глобалізації, самоврядування держави й інститутів, шлюбно-сімейних стосунків, соціальної політики й інтеграції, життєвого успіху, етнічності, іміджних технологій, демократії, харизматичного лідерства, мови і міждержавних відносин у українській і світовій культурі.

Для науковців, викладачів вищих навчальних закладів, а також аспірантів і студентів гуманітарних факультетів.

Рассматриваются актуальные проблемы философии, социологии и политологии. Анализируются историко-философские, метафизические, онтологические, естественно-научные, социально-экономические и психоаналитические аспекты философского знания, сущности и места социологии и политологии в современном гуманитарном знании, а также современные философские, социологические и политологические представления о проблемах глобализации, самоуправления государства и институтов, брачно-семейных отношений, социальной политике и интеграции, жизненном успехе, этничности, имиджных технологиях, демократии, харизматическом лидерстве, языке и межгосударственных отношениях в украинской и мировой культуре.

Для научных работников, преподавателей высших учебных заведений, а также аспирантов и студентов гуманитарных факультетов.

Р е д а к ц і й н а к о л е г і я :

д-р філос. наук, проф. П. І. Гнатенко (відп. редактор), д-р філос. наук, проф. О. С. Токовенко, д-р іст. наук, проф. В. Г. Городяненко, д-р філос. наук, проф. І. А. Мороз, д-р філос. наук, проф. В. О. Панфілов, д-р філос. наук, проф. В. І. Пронякін, д-р соціол. наук, проф. С. Л. Катаєв (м.Київ); д-р соціол. наук, проф. Л. М. Хіжняк (м.Харків); д-р соціол. наук, проф. Н. М. Лисиця (м.Харків); д-р політ. наук, проф. Г. П. Щедрова (м.Луганськ); д-р політ. наук, проф. С. П. Наумкіна (м.Одеса); д-р філос. наук, проф. Ф. М. Кирилюк (м.Київ); д-р політ. наук, проф. В. П. Горбатенко (м.Київ); канд. філос. наук, доц. В. Б. О कोरोков (відп. секретар).

Р е ц е н з е н т и :

д-р філос. наук, проф. В. П. Капітон
д-р філос. наук, проф. Ф. І. Прокоф'єв

© Дніпропетровський національний
університет, 2003

нию в свете открытия временности мышления. По существу, феноменология и экзистенциализм М.Хайдеггера явились теми философскими системами, которые конституировали основные идеи для становления деконструктивизма.

Библиографические ссылки

1. Конев В. Критика способности быть (семинары по «Бытию и времени» Мартина Хайдеггера). Самара, 2000.
2. Лейбниц Г.-В. Письмо № 5 к Кларку // Собр. соч.: В 4 т. М., 1982. Т. 4. С. 466 – 502.
3. Михайлов И. А. Ранний Хайдеггер. М., 1999.
4. Семенова Е. Н. Хайдеггер // Постмодернизм. Энциклопедия. Минск, 2001.
5. Ставцев С. Н. Введение в философию Хайдеггера. С.Пб., 2000.
6. Хайдеггер М. Прологомены к истории понятия времени. Томск, 1998.

Надійшла до редколегії 04.02.03

ББК 87.6

В. О. Огнев'юк

Міністерство освіти і науки України

НАУКА Й ОСВІТА: МЕЖІ МІЖПРЕДМЕТНОСТІ ТА ІНТЕГРОВАНОСТІ

Розглядаються межі перетинання науки й освіти та на цій основі робляться висновки методолого-методичного характеру.

Наука й освіта переживали різні етапи розвитку: від фахової відірваності в середині кожної до системної інтегрованості. Сьогодні надзвичайно актуально визначити науку й освіту як «м'які», гнучкі системи, показати їх взаємозв'язок, спрямованість на розв'язання суспільних проблем і, крім того, на задоволення, реалізацію власних потреб.

У сучасній суспільствознавчій літературі відомі фундаментальні дослідження українських і російських філософів, що складають основу типологізації наук і сфер освіти, розкривають зміст і розмежовують принципи емпіричного та теоретичного пізнання І.С.Добронравової, С.Б.Кримського, А.Є.Конверського, Б.І.Парахонського, Ю.А.Петрова, М.В.Поповича, Г.А.Рузавіна, В.А.Рижка, Л.А.Солов'я, А.І.Уйомова, С.А.Яновської та ін. Роботи цих авторів є джерельна і методологічна основа типологізації і визначення меж інтегрованості наук і сфер освіти. А відтак існує потреба узагальнення й поглиблення такого роду досліджень з метою розвитку типологізації наслідків цілеспрямовано здійснюваного наукового пізнання, вирішення проблеми класифікації і розмежування освітніх дисциплін.

Класична наука й освіта розвивалися за дисциплінарним принципом. Кожна наука, кожна навчальна дисципліна (предмет) займали своє місце в системі, як правило, не припускаючи вторгнення до сфери одна одної. Синтез

© Огнев'юк В.О., 2003

був можливим виключно на рівні філософії. Проте така ситуація вже не відповідає потребам прогресу й компетенції сьогодення. Для нинішнього етапу розвитку суспільства важливо сформуванню вміння поєднувати поля знань і наукових дисциплін, які раніше були ізольованими або вивчалися ізольовано. Міжпредметність та інтегрованість як в освіті, так і в науці все більше стають прикметною ознакою сьогодення. Аналіз і об'єднання наукової інформації, що належить до різних наукових сфер і навчальних предметів, створюють передумову для поглиблення наукових знань, відкриття нових закономірностей і явищ, а також для поглибленого усвідомлення взаємозалежностей, які існують у природі та суспільстві. В навчальному процесі в цьому контексті особливу роль відіграють уява, образне мислення, вміння порівнювати й синтезувати, у першу чергу, це є притаманним для аспірантури й докторантури, де має місце найповніше поєднання науки й освіти. Однак принцип інтегрованості набуває все більшого поширення й у загальній середній освіті. З кінця ХХ ст. інтегровані навчальні предмети стають характерними навіть для початкової школи.

Саме тому вкрай актуальною є глибока й усебічна взаємодія фундаментальної науки та освіти, що забезпечує створення загально-наукового середовища й впливає на формування у дітей та молоді цілісного світогляду та науково обґрунтованої картини світу. Таким чином, відбувається фундаменталізація самої освіти та інкорпорація постійно зростаючих наукових досягнень до змісту освіти. Нині особливої ваги набуває формування через освіту новітніх уявлень про екологічну та інформаційно-енергетичну картину світу. Ще півстоліття тому комп'ютерна теорія була актуальною для досить вузької когорти фахівців, а нині її вивчення розглядається як необхідна складова частина змісту освіти. По суті, йдеться про відмову від матеріально-механістичного підходу до пояснення картини світу, що вступив у протиріччя із сучасною теоретичною наукою й призвів цивілізацію до глибокої системної кризи. Освіта, що спиралася на матеріально-механістичний підхід, відстала від потреб модерної цивілізації. Вона більше спрямована на освоєння минулого досвіду людства, ніж на підготовку молоді до життєдіяльності в мінливому сьогоденні й майбутті. Консерватизм в освіті перестає бути позитивним, тому що він стримує радикальне впровадження нового змісту й технологій навчання.

Базовий наукознавчий розподіл передбачає чотири напрями: «чисту» науку, прикладну науку, науково-педагогічну й науково-просвітницьку (популяризаторську) діяльність, що суттєво допомагає досягнути глибину взаємозв'язків у системі «освіта — наука».

«Чиста» науково-технічна діяльність найменше пов'язана із системою освіти, проте вона залежна від останньої, адже підготовка науковців відбувається в аспірантурі й докторантурі вищих навчальних закладів. Власне, саме від рівня цієї підготовки значною мірою залежить подальше просування науки у пізнанні світу.

Прикладна наука, що забезпечує реалізацію інноваційної політики, здебільшого здійснюється через академічні установи й вищі навчальні заклади. І в цьому контексті взаємозв'язок освіти й науки є такий, що має не лише певну історію, а й широкі перспективи розвитку.

Науково-педагогічна діяльність є серцевина, якщо можна так висловитись, взаємозв'язку освіти й науки. Поєднання наукового пошуку з викладацькою діяльністю має багатовікову традицію й значною мірою забезпечує розвиток як

освіти, так і науки. Транслюючи наукові знання, вчені залучають до наукових досліджень нові покоління науковців, дбаючи тим самим про наступність у науковому пізнанні.

Науково-просвітницька діяльність забезпечує пропаганду науково-технічних знань, формує пронаукові настрої в суспільстві й сприяє соціальній адаптації науки.

І нарешті, неможливо не помітити того, що вплив науки на такий важливий компонент виробництва, як сама людина, опосередкований зазвичай системою освіти. Остання має кваліфікуватись не лише як система формальної освіти, але й загалом як діяльність суспільства та його членів, спрямована на підвищення освітнього рівня людей. Власне, у такому розумінні система освіти виявляється сполучною ланкою, з одного боку, між фундаментальними й прикладними дослідженнями, а з іншого – між наукою й практикою.

Отже, розвиток науки як безпосередньої продуктивної сили, нехай і різною мірою, але завжди опосередкований певними проміжними ланками. Поступ науки й технологій, зростання систем і складності наукового знання, шлях від «чистої» теорії до практики не спрощуються, а, навпаки, ще більше ускладнюються, особливо під впливом ідеологічних чинників, які нерідко спотворюють процес розвитку системи «освіта — наука — технології». Прикладом може стати період сталінізму й німецького націонал-соціалізму. Так, жоден із зазначених режимів не сприймав постейнштейнівської фізики. Нацисти відкидали її як «єврейську», а комуністичні ідеологи — як таку, що не зовсім відповідала марксистсько-ленінському розумінню матеріалізму. Обидва режими перебували в конфлікті з генетикою. Расистська сутність націоналізму відлякувала серйозних науковців, а сталінізм офіційно відкинув генетику, що, як відомо, призвело до катастрофічних наслідків у розвитку біології в СРСР.

Із середини ХХ ст. під впливом протистояння протилежних суспільно-політичних систем (капіталізм і комунізм) сучасна наука набула мілітаристської спрямованості.

Ще порівняно недавно, лише піввіку тому, наука функціонувала немовби «паралельно» з процесами, які розвивалися у сфері виробництва, істотно не торкаючись основ життєдіяльності людей. Однак посилення взаємозв'язку між наукою й виробництвом привело до перетворення науки на безпосередню продуктивну силу. Водночас це зумовило монополізацію і, як уже зазначалося, мілітаризацію науки, її орієнтацію на прибуток і безпосередній прагматичний ефект. Відтак і діяльність учених перестала сприйматись традиційно, лише як незрозуміла для широкого загалу праця дивакуватих одинаків, які лише споглядають явища природи й перебувають у своєму замкненому світі.

Стан справ істотно змінився відтоді, як в Лос-Аламосі було підірвано перший ядерний пристрій; вибух у Хіросімі лише утвердив це нове ставлення до науки, яка виявилася лиховісною силою. Чорнобильська катастрофа підтвердила та посилила побоювання світового громадського загалу щодо того, що чудеса сучасної науки й технології використовуються насамперед для розширення й подальшого вдосконалення арсеналу засобів масового знищення. Стало очевидним, що навіть найбільш абстрактні розділи науки, зокрема такі, як ядерна фізика, мають тісний зв'язок із суспільно-економічним життям людей, з політикою. Наука зі скромної трудівниці, малоцікавої для широкого загалу, перетворилася, не без активної участі ЗМІ, на фатального й

всемогутнього «демона». І не можна сказати, що для цього немає серйозних підстав. Відомо, що нині «у військовій сфері країн світу зайнята приблизно четверта частина загальної кількості наукових працівників, і вона поглинає до 40 відсотків видатків на всі наукові дослідження та дослідно-конструкторські розробки» [5, с. 141 – 142]. Після здобуття Україною незалежності навіть в офіційних документах зафіксовано, що сфера науки, успадкована нашою державою від СРСР, надмірна, оскільки була розрахована на обслуговування військово-промислового комплексу всього Радянського Союзу.

Слід зазначити, що від милітаристської утилізації наукових досягнень потерпіла не лише наука. Як можна переконатись, не менших втрат зазнала й система освіти, насамперед вищої та професійної, на яку милітаризована наука мала особливо негативний вплив. Як наслідок — наука й освіта перетворилися на невід'ємну складову частину військово-промислового комплексу, що поширив свій вплив на всі сфери суспільного життя, деформуючи їх у найбільш антигуманному, милітаристському напрямі. По обидва боки океану значна частина кадрів вищої кваліфікації впродовж десятиліть готувалася для потреб військово-промислового комплексу. Діяльність національних академій, вищих навчальних закладів підпорядковувалася дослідженням військового характеру. «Залишається не тільки таким, що годі пояснити, але й трагічно невизначеним парадокс, – підкреслює Л. П. Буєва, – успіхи медицини роблять чудеса, рятуючи життя, здавалося б, безнадійно приречених людей, колосальними є зусилля людської думки, таланту, милосердя в пошуках шляхів порятунку, продовження, збереження і поліпшення життя. Водночас не менш величезними є зусилля людського розуму у створенні дедалі витонченіших засобів знищення і нівечення життя. Чи подолає людство цю трагічну ситуацію, чи буде приречене на самознищення? Чи безсила людина протистояти численним ситуаціям у реальному житті, що озлоблюють її і роблять жорстокою, призводять до зростання кількості природно не зумовлених, передчасних смертей; подолати диявольський розкол на «жертв і катів», які можуть мінятися місцями, — це проблема соціокультурного розвитку людства. Її розв'язання передбачає зміну людського менталітету, не стільки зміну способів мислення, скільки зміну культури емоційних переживань і ціннісних орієнтацій, а тим більше способів діяльності, поведінки і способу життя як в індивідуально-особистісному, так і в суспільному масштабі» [4, с. 13]. Відтак послаблення напруженості вказаних проблем, їхнє послідовне й наполегливе розв'язання значною мірою залежать від подальшого розвитку науки, освіти та культури. Загалом цей процес передбачає зміну самосвідомості суспільства й активізацію захисних функцій освіти та культури щодо духовного й фізичного здоров'я людей.

Як засвідчує досвід розвитку суспільств, що трансформуються, більшість кадрів вищої кваліфікації, які готувалися для потреб військово-промислового комплексу, виявилась неспроможною до самостійної діяльності в нових умовах – умовах цивільного виробництва. Здавалося б, зламавши стереотипи милітаризованої самосвідомості, суспільство мало б семимильними кроками рухатися вперед. Проте конверсія, на яку покладалося стільки надій і сподівань, поки що не виправдала себе. Висококваліфіковані спеціалісти вимушені займатись низькокваліфікованою, малопродуктивною працею. Перепідготовка кадрів, сформованих у милітаризованому напрямі, як і демілітаризація освіти, обернулися серйозними соціальними проблемами.

Загострені наявними в суспільстві суперечностями, ці проблеми можуть бути розв'язані в процесі зміни мети та змісту освіти, що, зрештою, і відбувається. Метою освіти визначено «...всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу...» [3, с. 11]. Україна прямує шляхом розбудови громадянського суспільства, в якому гуманістичні ідеали мають посідати домінуюче місце в системі людських орієнтирів, а принципи гуманізму, людяності, поваги до особистості та її гідності мають стати безумовними імперативами в реалізації мети й визначення змісту освіти. Адже визначальне кредо гуманітарної політики нашої держави, її світоглядний принцип — «визнання людини вищою цінністю суспільства, а турботи про неї — головною функцією держави» [2, с. 5]. Відтак центральним пунктом у процесі державотворення має стати формування в учнівської та студентської молоді демократичних цінностей, свобод та громадянської позиції. Водночас не слід забувати й про те, що освіта й наука є не лише основа матеріального добробуту й навіть не лише підґрунтя для задоволення чистого прагнення до знання. Батько американської демократії Т. Джефферсон підкреслював, що свобода є першонароджена донька науки. «І насправді, людині далеко не однаково, що вона залишить, який світ матимуть наші діти і якими засобами життя в цьому світі вони будуть користуватися. Наш обов'язок, наша визначеність у рішучості певною мірою жертвувати своїм сьогоднішнім добробутом, укладаючи помітну частку результатів нашої щоденної праці в технологію, в науку, в освіту, зумовлюють майбутнє наших дітей, усіх наступних поколінь» [1, с. 4–5].

Завершення ХХ ст. ознаменувалося прискоренням розвитком науки й техніки, що спричинило значні зміни в змісті освіти.

Зміст освіти формується людством у процесі пізнавально-практичної діяльності, що детермінується соціокультурними й економічними потребами; у ньому, як і в науці, розкривається нерівнозначність одних явищ природи щодо буття інших, а також і для буття людини, яка є часткою соціоприродної системи. Важливо, щоб зміст освіти розкривав ієрархію законів, теорій, явищ, найбільш сутнісних властивостей наукових знань, що встановлюються в процесі пізнання й практики. Автори навчальних програм і підручників повинні враховувати структуру глобальної й локальної частин світу, що зумовлюється наявністю ієрархії природних закономірностей, явищ, властивостей, феноменів, які відрізняються певним рівнем глибини, універсальності й загальності, що спочатку встановлюються, а в подальшому використовуються людиною в її діяльності щодо практичного освоєння світу. При цьому актуальною завжди має залишатись вимога до науковців, які визначають зміст освіти, щодо необхідності донесення до учнів та студентів розуміння того, що оптимізація діяльності людини можлива за умови, якщо люди діятимуть у гармонії із законами розвитку і функціонування суб'єктів і об'єктів системи «людина — природа».

Отже, з огляду на вищевикладене ми можемо зробити декілька рекомендацій методолого-методичного характеру.

1. Виходячи з потреб соціальної практики, науковці мають визначити потреби людини й мету її діяльності в процесі пізнання, а також пріоритети, що мають бути вивченими першочергово. Важливим при визначенні змісту освіти є співвідношення теорії й практики. Як відомо, практика виступає не лише

критерієм істини в процесі пізнання, а і його продовженням. Саме тому для учнів і студентів необхідно планувати найефективніше співвідношення між теоретичними й практичними заняттями, оскільки дотримання такої ієрархії, як правило, є об'єктивна основа ціннісних орієнтирів.

2. Приймаючи рішення щодо включення до змісту освіти тих чи інших наукових знань, слід передбачати проведення об'єктивної експертизи, покликаної визначити доцільність, послідовність і глибину їх вивчення на різних етапах навчання. Для цього необхідно виробити експертні кількісно-якісні оцінювальні системи, а також методологію їх практичного використання як самостійних або в сукупності з іншими підходами й методами, що сприятиме вдосконаленню організаційно-наукової діяльності при вирішенні проблем, пов'язаних з визначенням змісту сучасної освіти.

3. Ідеться не лише про розширення наукової інформації, а й про поглиблення й удосконалення знань людини про дійсність, впровадження їх в сучасну техніку та реалізацію в передових технологіях. Слід пам'ятати, що тенденція до приросту наукових знань утілювалася в реальному ході історії під впливом тих чи інших політичних подій, соціально-економічних аспектів суспільного розвитку, зміни світоглядних парадигм тощо.

Бібліографічні посилання

1. Карлов Н. В. Преобразование образования // Вопр. философии. 1999. № 3. С. 4 – 5.
2. Кремень В., Ткаченко В. Орієнтири на перспективу // Шлях освіти. 1997. № 2. С. 5.
3. Освіта України // Нормативно-правові документи. К., 2001.
4. Философия, культура и образование (материалы «круглого стола») // Вопр. философии. 1999. № 3. С. 13.
5. Фролов И. Т. О человеке и гуманизме. М., 1989.

Надійшла до редколегії 22.04.03

ББК 87.3

Т. М. Талько

Дніпропетровський національний університет

АНТРОПОЛОГІЧНА РЕФЛЕКСІЯ У ФІЛОСОФІЇ Л.ФЕЙЕРБАХА

Розглядається антропологічна проблематика філософії Л. Фейербаха.

Актуальність дослідження антропологічної рефлексії, притаманної філософії Л.Фейербаха, обумовлена необхідністю осягнення тих зрушень у сфері філософії, які привели до виникнення філософської посткласики. Особливе місце в цьому трансформаційному процесі займає філософія Л. Фейербаха, яку можна визначити як перехідну ланку від епохи філософської